S *tudia* **H** *istorica* **S** *lovenica*

Studia Historica Slovenica

Časopis za humanistične in družboslovne študije
Humanities and Social Studies Review

letnik 21 (2021), št. 2

ZGODOVINSKO DRUŠTVO
DR. FRANCA KOVAČIČA
V MARIBORU

ZRI DR. FRANCA KOVAČIČA V MARIBORU

MARIBOR 2021

Izdajatelj / Published by

ZGODOVINSKO DRUŠTVO DR. FRANCA KOVAČIČA V MARIBORU /

HISTORICAL SOCIETY OF DR. FRANCO KOVACIC IN MARIBOR

<http://www.zgodovinsko-drustvo-kovacic.si>

ZRI DR. FRANCA KOVAČIČA V MARIBORU /

ZRI DR. FRANCO KOVACIC IN MARIBOR

Uredniški odbor / Editorial Board

dr. Karin Bakračević, dr. Rajko Bratuž,

dr. Neven Budak (Hrvaška / *Croatia*), dr. Jožica Čeh Steger, dr. Darko Darovec,

dr. Darko Friš, dr. Stane Granda, dr. Andrej Hozjan, dr. Gregor Jenuš, dr. Tomaž Kladnik,

dr. Mateja Matjašič Friš, dr. Aleš Maver, Rosario Milano (Italija / *Italy*), dr. Jože Mlinarič,

dr. Jurij Perovšek, dr. Jože Pirjevec (Italija / *Italy*), dr. Marijan Premovič (Črna Gora / *Montenegro*),

dr. Andrej Rahten, dr. Töne Ravnikar, dr. Imre Szilágyi (Madžarska / *Hungary*),

dr. Peter Štih, dr. Polonca Vidmar, dr. Marija Wakounig (Avstrija / *Austria*)

Odgovorni urednik / Responsible Editor

dr. Darko Friš

Zgodovinsko društvo dr. Franca Kovačiča

Koroška cesta 53c, SI-2000 Maribor, Slovenija

e-pošta / *e-mail*: darko.fris@um.si

Glavni urednik / Chief Editor

dr. Mateja Matjašič Friš

Tehnični urednik / Technical Editor

David Hazemali

Članki so recenzirani. Za znanstveno vsebino prispevkov so odgovorni avtorji.

Ponatis člankov je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in navedbo vira.

The articles have been reviewed. The authors are solely responsible for the content of their articles.

No part of this publication may be reproduced without the publisher's prior consent and a full mention of the source.

Žiro račun / *Bank Account*:

Prevajanje / *Translation*:

Lektoriranje / *Language-editing*

Oblikovanje naslovnice / *Cover Design*:

Oblikovanje in računalniški prelom /

Design and Computer Typesetting:

Tisk / *Printed by*:

Nova KBM d.d.

SI 56041730001421147

Knjižni studio d.o.o.

Knjižni studio d.o.o., Ana Šela

Knjižni studio d.o.o.

Knjižni studio d.o.o.

Itagraf d.o.o.

<http://shs.zgodovinsko-drustvo-kovacic.si>

Izvillečke prispevkov v tem časopisu objavljata 'Historical – Abstracts' in

'America: History and Life'.

Časopis je uvrščen v 'Ulrich's Periodicals Directory', evropsko humanistično bazo ERIH in mednarodno

bibliografsko bazo Scopus (h, d).

Abstracts of this review are included in 'Historical – Abstracts' and

'America: History and Life'.

This review is included in 'Ulrich's Periodicals Directory', european humanistic database ERIH and international database Scopus (h, d).

Studia historica Slovenica, Časopis za humanistične in družboslovne študije,
je vpisan v razvid medijev, ki ga vodi Ministrstvo za kulturo RS, pod zaporedno številko 487.

Izdajo časopisa je omogočila Agencija za raziskovalno dejavnost RS.

Co-financed by the Slovenian Research Agency.

*Studia
historica
slovenica*

Kazalo / Contents

Jubilej / Anniversary

ALEŠ MAVER: 70 let prof. dr. Vaska Simonitija.....	295
--	-----

Članki in razprave / Papers and Essays

JURIJ PEROVŠEK: Anton Korošec in štajerski liberalci	301
<i>Anton Korošec and Styrian Liberals</i>	
ANDREJ RAHTEN: Korošček državnopravni koncept v ustanovni dobi Kraljevine Srbov Hrvatov in Slovencev	327
<i>Korošček's Concept of the State Constitution during the Founding Era of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes</i>	
JURE GAŠPARIČ: Anton Korošec in padec vlade Milana Stojadinovića. O zarotah in zarotnikih	363
<i>Anton Korošec and the Downfall of the Milan Stojadinović Government. On Conspiracies and Conspirators</i>	
EGON PELIKAN: Anton Korošec in slovenska manjšina na Primorskem med obema vojnama	399
<i>Anton Korošec and Slovene Minority in the Primorska Region between the World Wars</i>	
GAŠPER MITHANS: Anton Korošec in apostolski nuncij Ermenegildo Pellegrinetti: politični katolicizem, manjšinsko vprašanje in konkordat med Svetim sedežem in Kraljevino Jugoslavijo	435
<i>Anton Korošec and the Apostolic Nuncio Ermenegildo Pellegrinetti: Political Catholicism, Minority Issue, and the Concordat between the Holy See and the Kingdom of Yugoslavia</i>	
JURIJ PEROVŠEK: Politične razmere na Slovenskem leta 1920	473
<i>Political Situation on Slovene Territory in 1920</i>	

S *tudia* **H** *istorica* **S** *lovenica*

ANDREJ RAHTEN: B rečev drugi mandat: politični izzivi Deželne vlade za Slovenijo v letu 1920	503
<i>Breč's Second Term: Political Challenges Facing The Provincial Government for Slovenia in 1920</i>	
JANEZ OSOJNIK in ALEŠ MAVER: P lebiscites in Europe after the First World War.....	531
<i>Plebisciti v Evropi po koncu prve svetovne vojne</i>	

Ocene / Reviews

DANIJEL SITER: I van Smiljanić, <i>Lovorovi gozdovi in krompir:</i> <i>Prešernov kult v socializmu</i> (Ljubljana, 2021)	573
ALEKSANDER LORENČIČ: N ina Vodopivec, <i>Tu se ne bo nikoli več šivalo:</i> <i>doživljanja izgube dela in propada tovarne</i> (Ljubljana, 2021).....	579

Avtorski izvlečki / Authors' Abstracts	589
---	-----

Uredniška navodila avtorjem / <i>Editor's Instructions to Authors</i>	595
---	-----

S *tudia*
H *istorica*
S *lovenica*

*Studia
historica
slovenica*

DOI 10.32874/SHS.2021-15
1.01 Izvirni znanstveni članek

Brejčev drugi mandat: politični izzivi Deželne vlade za Slovenijo v letu 1920

Andrej Rahten

Dr., redni profesor, znanstveni svetnik
Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino
Koroška cesta 160, SI–2000 Maribor, Slovenija
ZRC SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa
Novi trg 2, 1000 Ljubljana, Slovenija
e-pošta: andrej.rahten@zrc-sazu.si

Izvleček

Članek obravnava poglobitve politične izzive Deželne vlade za Slovenijo pod vodstvom Janka Brejca, enega od najbolj prominentnih slovenskih političnih voditeljev v postimperialnem tranzicijskem obdobju. Na osnovi arhivskih virov in časopisnih poročil je v članku predstavljeno ključno politično dogajanje v Sloveniji v letu 1920, med drugim Brejčevim mandatom deželnega premiera, še zlasti aprilski stavka in koroški plebiscit.

Ključne besede

Janko Brejc, Aleksander Karađorđević, Gregor Žerjav, Slovenska ljudska stranka, koroški plebiscit

Studia Historica Slovenica

Časopis za humanistične in družboslovne študije
Maribor, letnik 21 (2021), št. 2, str. 503–530, 79 cit., 4 slike
Jezik: slovenski (izvleček slovenski in angleški, povzetek angleški)

Uvod¹

Med politiki, ki so pomembno zaznamovali prevratno dobo na Slovenskem, je imel pravnik Janko Brejc posebno mesto.² Na prelomu stoletja se je povzpел visoko v hierarhiji Katoliške narodne stranke na Kranjskem, nato pa se je zaradi sporov z načelnikom Ivanom Šusteršičem umaknil v Celovec, kjer je odprl odvetniško pisarno. Tu se je kmalu uveljavil kot voditelj koroških Slovencev, leta 1909 pa je postal podnačelnik Vseslovenske ljudske stranke. V prevratni jeseni 1918 je bil eden ključnih akterjev pri sestavljanju Narodne vlade Slovencev, Hrvatov in Srbov v Ljubljani in prevzel resor poverjenika za notranje zadeve. Prvič se je na mesto predsednika Deželne vlade za Slovenijo zavihtel sredi januarja 1919, a ga je v začetku novembra istega leta zaradi odhoda katoliških narodnjakov v opozicijo na državni ravni moral zapustiti. Kljub pritiskom demokratsko-socialistične vladne koalicije Ljubomirja Davidovića se je Brejc za ta korak odločil šele po večmesečnem zavlčevanju. Regent Aleksander Karađorđević ga je namreč 6. novembra odstavil in za mandatarja imenoval njegovega liberalnega nasprotnika Gregorja Žerjava.³ S tem je bila prekinjena dobro desetletje trajajoča vladavina Vseslovenske ljudske stranke na Slovenskem. Čeprav si je njen voditelj Anton Korošec spričo zahtevnih razmejitvenih problemov, s katerimi so se morali Slovenci takrat soočati na zahodu, severu in vzhodu, prizadeval za poenotenje, je slovenska politika pričakala leto 1920 že precej razdvojena. In to kljub temu, da so zunanje-politične fronte še naprej ostajale odprte. Žerjav se je iz prevratnega Koroščevega zaupnika preobrazil v ostrega nasprotnika, njegovi liberalci pa so pod okriljem Davidovićeve vlade v Beogradu poskušali streti prevlado katoliških narodnjakov, ki so liberalcem očitali, da naj bi ponovno sprožili "kulturni boj".⁴

Zaostrovanje političnih razmer na Slovenskem so opazili tudi avstrijski diplomati, ki so predvsem zaradi načrtovanega koroškega plebiscita z velikim zanimanjem spremljali strankarska nasprotovanja. Vodja avstrijskega pred-

¹ Ta študija je nastala v okviru raziskav v programski skupini Oddelka za zgodovino na Filozofski fakulteti Univerze v Mariboru št. P6-0138 (A): *Preteklost Severovzhodne Slovenije med srednjo Evropo in evropskim jugovzhodom* ter projektov št. J6-9354 (A): *Kultura spominjanja gradnikov slovenske države* in št. J6-1801 (A) *Postimperialne tranzicije in transformacije iz lokalne perspektive: slovenska mejna območja med dvojno monarhijo in nacionalnimi državami (1918–1923)*. Vse tri financira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije (ARRS).

² Splošni biografski podatki Janka Brejca so v tej razpravi povzeti po: Andrej Rahten, *Pozabljeni slovenski premier. Politična biografija dr. Janka Brejca (1869–1934)* (Celovec–Ljubljana–Dunaj, 2002) (dalje: Rahten, *Pozabljeni slovenski premier*).

³ Več o Žerjavovi politiki Jurij Perovšek, "Extra Jugoslaviam non est vita" Politični in idejni oris Alberta Kramerja (1882–1943)", *Studia Historica Slovenica* 13, št. 2–3 (2013), str. 353–430.

⁴ Momčilo Zečević, *Slovenska ljudska stranka in jugoslovansko zedinjenje 1917–1921. Od majniške deklaracije do vidovdanske ustave* (Maribor, 1977) (dalje: Zečević, *Slovenska ljudska stranka*), str. 282.

Janko Brejc (na sliki sedi v prvi vrsti v družbi slovenskih duhovnikov) je bil od preloma stoletja do prevrata eden ključnih slovenskih politikov iz vrst katoliških narodnjakov (Arhiv Manje Writzl)

stavništva v Ljubljani Rudolf Kohlruss je v poročilu konec leta 1919 podrobno opisal zaplete, ki so nastali ob Brejčevi odstavitvi. Uvodoma je ugotovil, da je bila zamenjava na krmilu ljubljanske vlade možna predvsem zato, ker je Žerjav užival podporo demokratsko-socialdemokratske koalicije v Beogradu, ki da je želela svojo "diktaturo" uveljaviti tudi v provinci. Brejc je trdil, da je njegova prva vlada nastala na podlagi enotnega predloga treh slovenskih strank kralju, zato ni videl razloga, da bi avtomatično odstopil zgolj zaradi drugačne vladne koalicije v Beogradu. V odločitvi, da se Brejcu odvzame vodenje vlade, je Kohlruss videl "manever" Žerjavovega strankarskega kolega, notranjega ministra Svetozarja Pribičevića. Brejc je po odstavitvi zahteval, da bi morala nova vlada odražati delež podpore, ki ga posamezna stranka uživa med slovenskim prebivalstvom. Po Kohlrussovih ocenah so katoliški narodnjaki lahko računali na približno 60-procentno podporo, demokrati pa so imeli za sabo manj kot 30 % slovenskega prebivalstva. Slednje je označil za "relativno majhno stranko", ki gradi svoj lokalni vpliv predvsem na moči demokratov v centralni vladi. Zavedajoč se svoje šibke podpore med prebivalstvom, se je po Kohlrussovih opažanjih Žerjav lotil ustanavljanja satelitskih političnih skupin – Samostojne kmetijske stranke in Narodne socialistične stranke. Na njunem čelu naj bi bili

"slamnati možje demokratov", njihov namen pa naj bi bil speljati čimvečji delež "klerikalne" volilne baze. Za Vseslovensko ljudsko stranko je Kohlruss zapisal, da je "odločno narodno usmerjena", iz verskih ozirov pa naj bi si prizadevala za "poseben položaj Slovenije v južnoslovanski enotni državi". Po avstrijskih ocenah naj bi imel Žerjav precejšnje težave pri sestavi nove vlade zlasti zaradi zahtev socialdemokratov, ki so se bali, da bi slovenski demokrati v Sloveniji vpeljali podoben "policijski sistem", kot ga je Pribičević na Hrvaškem. Tako je menda prav resor za notranje zadeve povzročal največ trenj med strankama, kar naj bi po Kohlrussovem mnenju tudi močno ogrožalo Žerjavove možnosti za sestavo vlade.⁵

Žerjavu vlade naposled res ni uspelo sestaviti, zato je 29. januarja 1920 odstopil. To je menda storil z namenom, da bi ga nasledil strankarski kolega Albert Kramer, a ta se je obotavljal zapustiti mesto ministra za trgovino in industrijo v Beogradu. *Slovenec* je ob Žerjavovem slovesu citiral Levstikovega *Martina Krpana*: "Z Bogom! je rekel Martin Krpan, minister Gregor pa nič." Žerjavovo mandatarstvo je Koroščevo glasilo označila za "groteskno dobo".⁶

Sredi februarja 1920 se je tudi Davidovičevi vladi v Beogradu naposled iztekel rok trajanja in vlado je spet sestavil prvi jugoslovanski premier Stojan Protič.⁷ Vanjo so poleg radikalcev in zastopnikov Narodnega kluba vstopili kar trije ministri Vseslovenske ljudske stranke: Anton Korošec za železnice, Fran Jankovič za verstvo in Ivan Roškar za kmetijstvo.⁸ Spremenjena vladna kombinacija v Beogradu je 25. februarja 1920 pripeljala tudi do rošade v Ljubljani, Aleksander je imenoval na čelo Deželne vlade za Slovenijo ponovno Brejca.⁹ Katoliški narodnjaki so bili po krajšem premoru spet na oblasti tako na državni kot deželni ravni. V tem prispevku bodo predstavljeni politični izzivi, s katerimi se je soočal Brejc med svojim drugim mandatom na čelu ljubljanske vlade.

Težavno iskanje medstrankarskega konsenza

Opomba, ki je izšla v poročilu časnika *Slovenec* 17. aprila 1920, priča, da je imel kot predsednik Deželne vlade za Slovenijo Brejc očitno veliko obveznosti. Bil je menda tako zaseden, da je sprejemal v avdienco samo ob četrtnih od desetih dalje:

⁵ Österreichisches Staatsarchiv (ÖSTA), Archiv der Republik, Auswärtige Angelegenheiten, Gesandtschafts-, Konsulats- und Botschaftsarchive, Gesandtschaft Belgrad, karton 1, Kohlrussovo poročilo avstrijskemu uradu za zunanje zadeve, 16. 12. 1919.

⁶ "Demisija deželnega predsednika dr. Gregorja Žerjava", *Slovenec*, 1. 2. 1920, št. 25, str. 2.

⁷ "Sestava vlade poverjena Protiču", *Slovenec*, 18. 2. 1920, št. 39, str. 1.

⁸ "Nova vlada imenovana", *Slovenec*, 20. 2. 1920, št. 41, str. 1.

⁹ "Dr. Brejc – predsednik deželne vlade", *Slovenec*, 26. 2. 1920, št. 46, str. 1.

G. predsednik ima polne roke dela in ne more biti vsak čas prost in pripravljen sprejemati. Sprejemanje strank in deputacij je itak postranska naloga deželne vlade. Ona ima v prvi vrsti dolžnost, da v redu in hitro rešuje vse polno nujnih zadev ter pravočasno ukrepa o stvareh, ki se ne dajo odlagati, in takih je v današnjih razmerah pač dovolj. Naj javnost to vpoštevata ter z razumevanjem časa podpira vlado.¹⁰

Posle v okviru svojega drugega mandata je Brejc prevzel naslednji dan po imenovanju in se takoj lotil zlasti revizije Žerjavovih odločitev na finančnem področju. Osrednje glasilo katoliških narodnjakov je Brejčeve odločne poteze pozdravilo z geslom: "Pravica in zakon! Konec absolutizmu!"¹¹ Brejc se je takoj po vnovičnem prevzemu oblasti znašel pod plazom očitkov liberalnih nasprotnikov. Štajerski prvak Vekoslav Kukovec ga je tako na shodu 29. februarja 1920 v Ljubljani obtožil, da je bil "eden izmed najzagrizenejših zagovornikov individualitet iz avstrijske dobe". Prav tako mu je očital, da je bil ob prevratu zadržan do "ujedinjenja" s Kraljevino Srbijo, zato se je odpravil v Beograd, da mu nasprotuje.¹² Menda je celo odpovedal načrtovani sestanek s koroškimi Slovenci in kljub zaledenelim cestam oddirjal v Zagreb, da bi ujel vlak odposlancev Narodnega veča SHS za Beograd. Brejc je objavil demanti, v katerem se je branil, da je moral v Beogradu nastopiti proti Pribičeviću, ki je poskušal po svojem okusu prikrojiti navodila delegatov Narodnega veča SHS. Odločno pa je zanikal trditve, da je bil zadržan do povezovanja s Kraljevino Srbijo.¹³ Brejčev odgovor slovenskim liberalcem so bile tudi hitre kadrovske rošade na vodilnih upravnih mestih, kot je bila zamenjava mariborskega vladnega komisarja Vilka Pfeiferja z odvetnikom Josipom Leskovarjem.¹⁴

Brejc je po vzoru na svoj prvi mandat, ko so v vladi sodelovali tako poverjeniki Vseslovenske ljudske stranke kot tudi Jugoslovanske demokratske stranke in Jugoslovanske socialno demokratične stranke, ponudil sodelovanje v Deželni vladi za Slovenijo tudi liberalcem in socialdemokratom, a do nove koalicije narodne enotnosti ni prišlo. Načelstvo Jugoslovanske demokratske stranke je vabilo zavrnilo, menda zaradi Brejčevega ravnanja v prvih dneh po imenovanju.¹⁵ Kom-

¹⁰ "Sprejemi pri deželni vladi", *Slovenec*, 17. 4. 1920, št. 87, str. 3.

¹¹ "Novi predsednik deželne vlade za Slovenijo prevzel posle", *Slovenec*, 27. 2. 1920, št. 47, str. 1.

¹² Prim. Andrej Rahten, "Zamujeni vlak za Beograd", *Sobotna priloga Dela*, 1. 12. 2018, str. 6–7.

¹³ "Ugotovitev", *Slovenec*, 4. 3. 1920, št. 52, str. 2.

¹⁴ "Novi vladni komisar v Mariboru", *Slovenec*, 10. 3. 1920, št. 57, str. 3. Prim. Gregor Antoličič, "Dr. Vilko Pfeifer – prvi Slovenec na čelu mariborske občine po prevratu (1919–1920)", *Studia Historica Slovenica* 17, št. 3 (2017), str. 929–947; Darko Friš, "Maribor po prevratu in vladni komisar dr. Josip Leskovar", *Studia Historica Slovenica* 18, št. 1 (2018), str. 191–216.

¹⁵ *Sejni zapisniki Narodne vlade Slovencev, Hrvatov in Srbov v Ljubljani in Deželnih vlad za Slovenijo 1918–1921*, I–III, ur. Peter Ribnikar (Ljubljana, 1998, 1999 in 2002) (dalje: Ribnikar, *Sejni zapisniki*), tu I, str. 23.

Janko Brejc pri žaganju drv (Arhiv Manje Writzl)

promis z liberalci očitno ni bil več dosegljiv. Ker se mu tudi socialdemokrati niso želeli pridružiti, se je Brejc moral odločiti za enostrankarsko vlado. 5. marca 1920 je beograjska vlada imenovala šest poverjenikov, ki so bili vsi iz vrst Vseslovenske ljudske stranke. Poverjeništvo za notranje zadeve je prevzel Bogumil Remec, za uk in bogočastje Karel Verstovšek, za pravosodje Josip Fon, za socialno skrb Andrej Gosar, za kmetijstvo Jakob Jan in za javna dela Dušan Sernec.¹⁶

Značilno za takratne razmere je bilo, da sta do srede marca 1920 svoji mesti lahko zasedla samo Gosar in Fon, saj za ostale poverjenike do takrat sploh še niso prispeli akti o imenovanju iz Beograda v Ljubljano.¹⁷ Prva seja vlade v drugem Brejčevem mandatu je tako bila šele 22. marca.¹⁸ Tri dni kasneje je imel slovenski premier svečano prisego na dvoru, ko ga je v avdienco sprejel tudi regent. Po njej je bil pooblaščen za javnost izpostaviti zgolj eno temo: da

¹⁶ "Nova vlada za Slovenijo imenovana", *Slovenec*, 5. 3. 1920, št. 54, str. 1; "Nova klerikalna vlada za Slovenijo", *Naprej*, 7. 3. 1920, št. 55, str. 3.

¹⁷ "Nova deželna vlada", *Slovenec*, 18. 3. 1920, št. 64, str. 3.

¹⁸ Ribnikar, *Sejni zapiski*, I, str. 23.

bodo prošnje nekdanjih avstro-ogrskih častnikov za vključitev v jugoslovansko armado v najkrajšem času rešene. Pri tem je bilo izraženo pričakovanje, da ne sme biti ne pri častnikih ne pri vojaki nobenih razlik med Srbi, Hrvati in Slovenci.¹⁹ Izjava za javnost je dokazovala, da je v regentovih očeh vse podrejeno čim hitrejši državni integraciji. Pokrajinske vlade je zaenkrat še toleriral, a postopno se je njihov delokrog samo še zmanjševal. Tako je beograjska vlada v začetku aprila ukinila pristojnosti pokrajinskih vlad za sklepanje kompenzacijskih trgovinskih pogodb s tujimi vladami.²⁰ Komunikacija med Ljubljano in Beogradom pa je bila otežena tudi v tehničnem smislu, saj z novo prestolnico ni bilo direktne telefonske povezave. Potekala je prek Zagreba, zato je bilo težko dobiti zvezo, če pa že, se je slišalo tako slabo, da sogovornika ni bilo mogoče razumeti. Tako se je dogajalo, da ljubljanska vlada ni uspela dobiti zveze z Beogradom cele dneve, pa čeprav je šlo za nujne zadeve.²¹

Ostra polemika med slovenskimi časniki v prvih tednih druge Brejčeve vlade je potrjevala, da se je v deželo vrnil "kranjski boj". Medstrankarski konsenz, ki je zaznamoval prevratni čas, je bil zgodovina. Strankarska scena je bila zopet v znaku obračunavanja, značilnih za predvojni čas, kar je zmotilo tudi škofa Antona Bonaventuro Jegliča, ki so mu liberalci v luči bližajočih se volitev v konstituantno očitati celo, da ni Jugoslovčan, čeprav je pomembno prispeval k ustanovitvi nove države.²² Še posebej pa ga je zaskrbelo delovanje agitatorjev Samostojne kmetijske stranke, ki so se na podeželju vzpostavili kot nevarna konkurenca Vseslovenski ljudski stranki.²³ Jeglič je bil obveščen, da "so nenavadno surovi, kriče, razbijajo, tudi dejansko napadajo". Ocenil je, da "so od liberalcev podkupljeni in nahujskani". Slišati je bilo celo, "da bo pri volitvah tekla kri". A to ni bil edini razlog za škofovo slabo voljo. Brejčeva soproga Marica mu je namreč med enim od obiskov potožila, "da možje naše stranke verskih dolžnosti ne izpolnjujejo: k pridigam ne hodijo, k sveti maši komaj tretjina prihaja, svetih zakramentov ne sprejemajo; tudi moralnost ni najboljša".²⁴

Eden od večjih kamnov spotike med vodilnimi strankami je bilo tudi vprašanje uvedbe volilne pravice za ženske. Podobno kot so slovenski liberalci v začetku 20. stoletja nasprotovali uveljavitvi splošne in enake volilne pravice za moške, so v novi državi nasprotovali njeni razširitvi na ženske. Vseslovenska

¹⁹ "Dnevne novice", *Slovenec*, 30. 3. 1920, št. 72, str. 3.

²⁰ "Država SHS", *Slovenec*, 3. 4. 1920, št. 76, str. 2.

²¹ "Direktna telefonska zveza med Belgradom in Ljubljano", *Slovenec*, 18. 6. 1920, št. 136, str. 1.

²² *Jegličev dnevnik. Znanstvenokritična izdaja*, ur. Blaž Otrin in Marija Čipič Rehar (Celje–Ljubljana, 2015) (dalje: *Jegličev dnevnik*), str. 802.

²³ Prim. Nina Steinbacher in Andrej Rahten, "'V boj za staro pravdo!' – ustanovitev in delovanje Samostojne kmetijske stranke do konca zasedanja konstituantne", *Studia Historica Slovenica* 19, št. 1 (2019), str. 71–106.

²⁴ *Jegličev dnevnik*, str. 802.

ljudska stranka je zagovarjala drugačna stališča. Za razširitev volilne pravice na ženske se je že v začetku leta 1919 odločno zavzel tudi Brejc, kajti ženske "so bile tiste, ki so nam branile naše družine in domove" med vojno.²⁵ Vseslovenska ljudska stranka je po svojem prvem odhodu v opozicijo agitacijo za žensko volilno pravico stopnjevala. Nastopala je proti kompromisnim predlogom dela liberalnih politikov, da bi bila ženska volilna pravica vezana na premoženje in izobrazbo. Kot je na velikem shodu v hotelu *Union* 25. januarja 1920 pred 3000 zbranimi delavkami poudaril ljubljanski stolni vikar Matija Škerbec, bi bila takšna volilna ureditev krivična. Na shodu je bil sprejet sklep v podporo uvedbi splošne in enake volilne pravice za ženske.²⁶

Razprava o ženski volilni pravici je marca 1920 dobila nov pospešek. V ta namen se je politično angažirala tudi sestra pokojnega Janeza Evangelista Kreka Cilka, ki je pomembno vlogo odigrala že pri mobilizaciji žensk za deklaracijsko gibanje in v podporo Koroščevi politiki. Na ženskem shodu na Homcu 19. marca so zborovalke sprejele zahtevo, da morajo ženske dobiti volilno pravico za občinske in državnozborske volitve ne glede na razlike v stanu in izobrazbi.²⁷ S to zahtevo so katoliški narodnjaki zlahka nevtralizirali obtožbe demokratskega tabora o reakcionarni naravi Vseslovenske ljudske stranke. Vendar zahteva katoliških narodnjakov v Začasnem narodnem predstavništvu ni dobila zadostne podpore. Katoliški narodnjaki so zato socialdemokratom in liberalcem očitali "načelno breznačelnost". Še zlasti so se obregnili ob trditve socialdemokratov, da je slovenko ženstvo večinoma "reakcionarno" in "da dve tretjini žena ni politično tako orientiranih, da bi stvarno lahko utemeljile svoje stališče". *Slovenec* je ob tem zapisal, da so socialdemokrati načelne razloge podredili strankarskim.²⁸ Prizadevanja slovenskih katoliških narodnjakov vseeno niso bila zaman, saj je bila ženska volilna pravica vsebovana vsaj v *Občinskem volilnem redu*, ki je bil razglašen 8. junija 1920.²⁹ Brejc je kasneje zapisal, da je njegova vlada "s tem Slovenijo postavila v isto vrsto z najnaprednejšimi državami srednje, severne in zapadne Evrope".³⁰

Če so slovenski avstromarksisti pred prvo svetovno vojno skupaj s katoliškimi narodnjaki zahtevali splošno in enako volilno pravico, takšnega zaveznitva ni bilo več, ko je šlo za žensko volilno pravico. Socialdemokratsko glasilo

²⁵ Andrej Rahten, *Slovenska ljudska stranka v beograjski skupščini. Jugoslovanski klub v parlamentarnem življenju Kraljevine SHS 1919–1929* (Ljubljana, 2002), str. 54.

²⁶ "Manifestacija za žensko volilno pravico", *Slovenec*, 27. 1. 1920, št. 21, str. 2.

²⁷ "Ženski shod na Homcu", *Slovenec*, 24. 3. 1920, št. 68, str. 2.

²⁸ "Načelna breznačelnost", *Slovenec*, 20. 5. 1920, št. 113, str. 3.

²⁹ "Občinski volilni red za Slovenijo razglašen", *Slovenec*, 10. 6. 1920, št. 129, str. 1.

³⁰ Janko Brejc, "Od prevrata do ustave", v: *Avstrijski in jugoslovanski državni problem. Tri razprave Janka Brejca iz prelomnega obdobja narodne zgodovine*, ur. Andrej Rahten (Ljubljana, 2012) (dalje: Brejc, "Od prevrata do ustave"), str. 21–80, tu 71.

Brejčevo veleposestvo Grieserhof v Brežah na Koroškem je po prevratu prišlo pod avstrijski nadzor, pri čemer so ga tudi izropali (Arhiv Manje Writzl)

Naprej je imenovanje Brejčeve "klerikalne" vlade sprejelo sovražno in jo primerjalo z razmerami v nekdanji državi: "Tam, kjer je v stari Avstriji sedel Stürgkh, tam sedita danes reakcionarja Korošec in Protič, tam, kjer je sedel nekoč dr. Šusteršič, tam sedi danes njegov somišljenik dr. Janko Brejc."³¹ Vendar politični zastopniki slovenskega delavstva niso ostali samo pri ostrih besedah. Njihovo nezadovoljstvo se je spomladi 1920 sprevrglo v veliko stavkovno gibanje. Brejc je bil trdno odločen, da "komunistični puč", kot ga je označil, že v kali zatre.

Aprilska stavka

Prvi veliki politični izziv druge Brejčeve vlade je bila nedvomna aprilska stavka železničarjev.³² Njegov strankarski šef Korošec je v drugi Protičevi vladi prevzel resor železnic, ki je bil strateško pomemben, a zaradi slabega stanja železniške mreže in težkega položaja železničarjev tudi zelo zahteven. Po pisanju *Slovenca* so ga uradniki na ministrstvu sprejeli hladno, saj "je šel pred njim glas, da je kot minister za prehrano neusmiljeno postopal zoper vsako korupcijo". Dvomili so

³¹ "Klerikalna vlada!", *Naprej*, 7. 3. 1920, št. 55, str. 1.

³² Prim. Janez Kos, *Spopad na Zaloški cesti 24. aprila 1920* (Ljubljana, 1980).

tudi v njegove sposobnosti, "češ kaj razume pop o železnicah". Toda Korošec se je lotil zahtevne naloge "z železno energijo in njemu lastno brezobzirnostjo na vse strani, kadar gre za splošni blagor". Za začetek se je zahvalil načelniku, ki je bil menda po strokovni plati povsem nezmožen in ga zamenjal s "priznanim veščakom". Referenti so kmalu opazili razliko pri vodenju ministrstva, saj se je Korošec sprememb lotil z veliko odločnostjo: "Za vse se briga in kjer opazi nered in površnost, kliče na odgovor. Kako brezbriznost in strokovno nevednost je ponekod našel, je naravnost neverjetno. Da se prepriča, če se nered odpravlja, je šel osebno nenapovedan v razne kraje nadzorovat." Kot beremo v *Slovenecu*, so Koroščevo trdo roko kmalu občutili tudi na lokalni ravni, kjer je naletel na številne primere korupcije. Tipičen primer je bilo ravnateljstvo liške železnice, ki ga je kar razpustil in dodelil njegove kompetence zagrebškemu, da končno pospeši gradnjo liške železnice. Za popravilo strojev je sklenil mednarodne pogodbe in dal izdelati načrt za poenotenje službene pragmatike za celo državo. Zlasti si je prizadeval za izboljšanje železniškega omrežja v Srbiji, ki je bilo zaradi vojnih razmer precej uničeno.³³ Očitno pa so bili po mnenju komunistično usmerjenih železničarjev omenjeni ukrepi nezadostni.

Brejčev odnos do komunizma se ni razlikoval od naziranja drugih prvakov Vseslovenske ljudske stranke. Čeprav se je kot politik kalil predvsem v boju z liberalizmom, je tudi on po ruski revoluciji leta 1917 videl v komunistični ideologiji glavnega sovražnika političnega katolicizma. Kot poverjenik in predsednik ljubljanske vlade je Brejc pogosto omenjal nevarnost, da bi lahko Slovenija postala prizorišče komunističnega prevrata. Zagovarjal je stališče, "da se zatre vsak pojav boljševizma že v kali", in politiko "železne roke". V javnosti je nastopal z geslom: "Ne bojte se ničesar bolj kot socialne revolucije!" Toda hkrati je odločno obsojal kapitalistično izrabljanje ljudskih množic. Njegov svetovni nazor se je namreč oblikoval v času vzpona krščanskosocialnega nauka v slovenskem katoliškem taboru. Po Brejčevem prepričanju bi morala družba temeljiti na spoštovanju *Desetih božjih zapovedi*, ne pa na načelih brezbožnega materializma. Potem ko je prevzel vodstvo ljubljanske vlade, se je Brejc velikokrat znašel pred težko dilemo, kako naj ukrepa v primeru naraščajočega nezadovoljstva delavskih slojev, ki se je izražalo v stavkovnem gibanju. Sam je v zvezi s tem opozarjal, da vlada "narodnega gospodarstva, ki se je bilo med vojno skoraj v vseh panogah prikrojilo na vojne potrebe", ni mogla kar čez noč vrniti v miroljubno stanje. Pri tem je poudarjal tudi naraščanje brezposelnosti, saj so se vrnili domov nekdanji vojaki, ki pa niso našli služb. Posledica vojnih razmer je bila tudi velika lakota, ki se je po prevratu ponekod še povečala: "Nad vsem tem v socialnih krčih trepetajočim miljejem tistih časov tik po prevratu pa je plaval

³³ "Dr. Korošec proti korupciji", *Slovenec*, 30. 3. 1920, št. 72, str. 1.

nedoločen duh nove svobode, ki jo je vsak po svojih potrebah po svoje razumel in sebi v prid razlagal." Po Brejčevem mnenju torej ni bilo nepričakovano, "da se je zbegano ljudstvo v takih razmerah nagibalo bolj k demonstracijam in stavkam, nego k povratku do mirnega vsakdanjega življenja".³⁴

V začetku marca 1920 se je od Jugoslovanske socialno demokratične stranke ločilo njeno revolucionarno krilo in se organiziralo v Delavsko socialistično stranko za Slovenijo. Že sredi aprila je Slovenijo zajelo močno stavkovno gibanje. Jedro stavkajočega delavstva so bili železničarji, ki so pripadali komunistično usmerjeni Zvezi prometnih in transportnih delavcev in uslužbencev Jugoslavije. Povod za železničarsko stavko je bila Koroščeva odpoved *Protokola sporazuma* s komunističnim sindikatom prometnih delavcev, ki je urejeval gmotni položaj in pogoje dela za slednje. Z začasnim pravilnikom, ki ga je kot prometni minister predlagal Korošec, pa se voditelji komunističnega sindikata niso strinjali, zato so se odločili za prekinitev dela. Stavka se je sprevrgla v prvo merjenje moči med katoliškimi narodnjaki in komunisti, ki so se 11. aprila na tivolskem kongresu združili s Socialistično delavsko stranko Jugoslavije. Korošec je bil sicer prepričan, da so komunisti edini resni nasprotniki katoliških narodnjakov, čeprav je dal vedeti, da se jih ne boji.³⁵ To je potem očitno dokazoval tudi z brezkompromisno držo med stavko.

V noči s 15. na 16. april 1920 je v okviru vsejugoslovanske stavke ohromel tudi celotni železniški promet v Sloveniji, z izjemo Prekmurja. Časopisje katoliških narodnjakov je stavko označilo kot komunistični poskus destabilizacije razmer v državi, kot "politično-komunistički poskus, ki naj rdeči organizaciji pokaže, koliko je močna". Njene pobudnike je napadlo, da so "komunistični hujskači, ki bi radi na Slovenskem igrali vlogo Béle Kuna". Pri tem glasilo krščanskih socialcev *Večerni list* ni ustavilo niti pred antisemitsko obarvanimi diskvalifikacijami: "Vsa komunistiško-židovska svojat, ki so jo importirali k nam plačani agenti, ni vredna niti enega našega delavca!"³⁶ *Slovenec* je pisal o "političnem štrajku", njegove vodje pa obtožil, da se ne držijo obljub, "da država jugoslovanskega naroda ne utрпи njene škode". Seveda so v *Slovincu* vzeli Korošca in njegove odločne ukrepe v bran.³⁷ Tudi Brejc je ravnal enako. Njegov cilj je bil jasen: stavkovno gibanje je treba razbiti in s tem že v kali zatreti "komunistični puč". Sprva se je odločil za že v prejšnjih stavkah preizkušene metode. Tako je ljubljanska vlada prepovedala točenje alkoholnih pijač in oskrbovanje stavka-

³⁴ Rahten, *Pozabljeni slovenski premier*, str. 236–237.

³⁵ Več o tem France Filipič, "Družbeno-politične razmere in ustanovitev komunistične stranke na Slovenskem", v: *Železničarska in splošna stavka aprila 1920*, uredili Janez Kos et al. (Ljubljana, 1980), str. 21–33.

³⁶ "V premislek!", *Večerni list*, 21. 4. 1920, št. 90, str. 1.

³⁷ "Politični štrajk", *Slovenec*, 18. 4. 1920, št. 88, str. 1.

jočih delavcev iz živilskih skladišč, zastražila z vojaki in orožniki vse pomembnejše objekte v Ljubljani ter prepovedala prirejanje shodov.³⁸

Železničarski štrajk je sovpadel z zaostrovanjem italijansko-jugoslovanskih odnosov zaradi jadranskega vprašanja. Vsaj na tej točki je med meščanskimi strankami še vladalo soglasje, kar se je pokazalo tudi na shodu v Ljubljani 18. aprila, kjer sta liberalce zastopala tudi Ivan Tavčar in Ivan Hribar. Slovenska ljudska stranka je poslala na shod izjavo, pod katero sta se podpisala Fran Kulovec in Bogumil Remec. V njej je bilo poudarjeno, "da mora biti ujedinen v državi SHS naš celokupni narod". Izražen je bil tudi protest proti italijanskim name-ram, "da bi država SHS izgubila kompaktno slovensko Goriško, Trst z okolico in Istro ter na Koroškem Ziljsko in Kanalsko dolino". Slovenska ljudska stranka se je "kot najmočnejša zastopnica slovenskega ljudstva in tudi ljudstva v omenjenih pokrajinah" zavezala, da "ne bo nikdar priznavala vsiljene meje".³⁹ Čeprav je stranka iz svojega imena isti mesec črtala besedico "vse", pa je očitno še vedno kazala ambicije po zastopanju rojakov izven jugoslovanske Slovenije. Zanimiva je tudi zahteva za Kanalsko dolino, ki bi jo želeli imeti tudi Avstrijci, a je Italiji že bila dodeljena na pariški mirovni konferenci.

Pogajanja med Korošcem in zastopniki stavkajočih delavcev v Beogradu niso prinesla nobenih rezultatov. Tisk katoliških narodnjakov je zahteval odločno ukrepanje in pozival, da se mora avtoriteta oblasti "za vsako ceno vzpostaviti".⁴⁰ Mariborske železničarje je Koroščevo časopisje obtožilo, da "stavkajo sedaj za komunizem, v resnici pa za Nemce", medtem ko je stavka "naperjena odkrito proti ujedinenemu srbskemu, hrvatskemu in slovenskemu narodu".⁴¹ Sledil je vpoklic železničarjev na "orožne vaje". Tiste, ki so se temu upirali, so aretirali. 21. aprila se je zato pri Brejcu oglasila deputacija žena železničarjev z zahtevo, da se slednje demobilizira. Brejc je obljubil, da bo njihove zahteve posredoval beograjski vladi, a je dal že vnaprej vedeti, da je to v pristojnosti vojnega ministrstva. Opozoril je tudi, da je zaradi stavke prekinjen dovoz živil v Slovenijo.⁴² Deželna vlada je istega dne z naredbo prepovedala vse shode, pri čemer je bila za prireditelje in govornike zagrožena kazen 20.000 kron in do 6 mesecev zapora.⁴³ V socialdemokratskem tisku so se pojavile tudi trditve, da je Brejc ukinil aprovizacijo družin železničarskih delavcev.⁴⁴

³⁸ Rahten, *Pozabljeni slovenski premier*, str. 239.

³⁹ "Manifestacija v Ljubljani", *Slovenec*, 20. 4. 1920, št. 89, str. 3.

⁴⁰ "Proč s terorjem!", *Slovenec*, 21. 4. 1920, št. 90, str. 1.

⁴¹ "Železničarji v neznosnem stanju", *Slovenec*, 22. 4. 1920, št. 91, str. 2.

⁴² "Deputacija železničarskih žena pri deželni vladi", *Slovenec*, 22. 4. 1920, št. 91, str. 2.

⁴³ "Vsi shodi prepovedani", *Slovenec*, 22. 4. 1920, št. 91, str. 2–3.

⁴⁴ "Teror klerikalne vlade", *Naprej*, 24. 4. 1920, št. 93, str. 1.

Brejc je vladnim poverjenikom tudi predlagal, "da se pri prvi priliki iztirajo čez državno mejo vsi komunisti, ki niso tukaj pristojni, zlasti oni iz okupiranega ozemlja v Primorju". V noči s 23. na 24. april je bila na sestanku članov slovenske vlade in zastopnikov vojaških ter policijskih sil sprejeta odločitev, "da je treba pohod mase v strnjenih vrstah v mesto zabraniti". Po prepričanju udeležencev sestanka naj bi bilo "radi sumljivega obnašanja mase" potrebno "vsak izgred" že "v kali zadušiti". V akcijo naj bi bili vključeni tako orožniki kot tudi v Ljubljani nastanjene čete Dravske divizije.⁴⁵ Delavci so uresničili svojo napoved in se odpravili na pohod v mesto. Na Zaloški cesti je tritisočglavo množico demonstrantov pričakal kordon orožnikov. Prišlo je do streljanja, ki je imelo za posledico 13 mrtvih, med katerimi se je znašla tudi petletna deklica.⁴⁶

Brejčev odločni nastop je v socialdemokratskem tisku sprožil vrsto kritik ravnanja ljubljanske "klerikalne vlade", ki da vodi "falotsko politiko".⁴⁷ V *Napreju* so po tragičnih dogodkih izrazili ogorčenje, ker "da soodločujejo o potrebah jugoslovanskega ljudstva slovenske klerikalne veličine Koroščeve politične bistrumnosti in Brejčeve finese in potence". Tako naj se tudi ne bi smeli "čuditi, da se sedaj rešujejo običajni mezdni spori s puškinim kopitom in zapornimi sodniki, pred katere se tira celo nedolžne žene in otroke".⁴⁸ Namesto kruha je po pisanju socialdemokratskega glasila lačnim delavcem vlada namenila kroglice: "Za tako Jugoslavijo so se torej borili dr. Korošec in njegovi trabantje, za tako Jugoslavijo je podpisoval deklaracijo ljubljanski škof Jeglič".⁴⁹ Demonstranti so trdili, da so pokol sprožili strelji iz Leonišča, pri čemer se je v tisku pojavilo ime duhovnika Janeza Kalana. Slednji je to zanikal in trdil, da je bil žrtev on, saj so ga stavgajoči pretepli. Brejc je verjel slednjemu in ni sprejel zahteve Rudolfa Golouha, ki je na sestanku še isti dan zahteval preiskavo. Brejc pa ga je namesto tega skupaj z drugimi voditelji protestov dal aretirati.⁵⁰

Osem let po tragičnih dogodkih na Zaloški cesti je Brejc očitke na račun takratnega vladnega ravnanja označil za "zlobno zavijanje v politično hujskaške namene". Zavrnil je trditve, da se je streljalo v nedolžne delavske vrste in to celo na povelje: "Straža, ki je z angelsko potrpežljivostjo prenašala vsa izzivanja in sramotenja, se je orožja poslužila šele tedaj, ko je bila sama na življenju resno ogrožena." Po Brejčevem mnenju je bil zatrt "poskus komunističnega puča v Sloveniji". Zavrnil je tudi odgovornost zaradi padlih žrtev in obsodil ravnanje

⁴⁵ Janez Kos, "Viri o železničarski in splošni stavki aprila 1920", v: Janez Kos et al. (ur.), *Železničarska in splošna stavka aprila 1920*, str. 75–324, tu 147–148 in 160–161.

⁴⁶ "Žrtve nesrečnih strellov", *Naprej*, 26. 4. 1920, posebna izdaja, št. 96, str. 1; Rahten, *Pozabljeni slovenski premier*, str. 240.

⁴⁷ "Klerikalna politika", *Naprej*, 24. 4. 1920, št. 93, str. 2.

⁴⁸ "Živela delavska solidarnost!", *Naprej*, 25. 4. 1920, št. 94, str. 1.

⁴⁹ "Obtožujemo", *Naprej*, 25. 4. 1920, posebna izdaja, št. 95, str. 1.

⁵⁰ Rahten, *Pozabljeni slovenski premier*, str. 243.

tistih, "ki so iz varnega zaledja hujskali mase na očiten upor in jim obujali skomine po zalogah v mestu in po ruskih sovjetih".⁵¹

Brejč je postal po aprilski stavki leta 1920 najljubša tarča časopisov slovenske politične levice. Toda njegova vlada ni bila odvisna od slovenskih komunistov ali socialdemokratov, ampak od milosti regenta. Slednji je slovel kot zagrižen nasprotnik komunistov, zato je Brejčev boj proti "boljševiški nevarnosti" gotovo pozitivno ocenjeval. Vidovdanski obisk jugoslovanskega prestolonaslednika je tako minil v izmenjevanju pohval in komplimentov.

Nastopni obisk regenta Aleksandra

Poletje 1920 se je za slovensko politično elito začelo obetavno: 26. junija je namreč Ljubljana končno dočakala nastopni obisk Aleksandra Karađorđevića. V času priprav na veliki dogodek je Brejč v imenu ljubljanske vlade naslovil na slovensko javnost poziv, ki je bil poln visokoletečih izrazov občudovanja do "narodnega" vladarja. Izrazil je veselje, ker "na osvobojena slovenska tla stopa po stoletjih robstva vladar, ki ga je klical narod sam". Bil je tako vzhičen, da se mu ni zdelo "potrebno z besedami izražati globokih čustev in drhtenja naših src" ob prihodu prestolonaslednika, ki da je "našega naroda sin". Zagotovil je seveda vso podporo ob njegovem obisku: "Slovenija bo storila vse, da najslovesnejše in najprisrčnejše pozdravi svojega junaškega in najvišjega sina."⁵²

Regent je prišel v Ljubljano 26. junija v družbi predsednika ministrskega sveta Milenka Vesniča in drugih ministrov, pri čemer seveda tudi Korošec ni smel manjkati. Brejč je bil navdušen: "Sprejem je bil nadvse sijajen, Slovenci smo v svojem navdušenju prekosili sami sebe. Visoki gost s svojim spremstvom je bil od veličastnosti in prisrčnosti sprejema očaran. Slovenci smo mu odkrili svojo dušo." Regentov svečani govor pri večerji je bil predvsem v znamenju komplimentov na račun slovenskih "bratov", ki naj bi "bili skozi polnih petnajst stoletij na mrtvi straži za našo skupno obrambo pred najmočnejšimi napadalci". Tako naj bi bili tudi vsi velikani slovenstva med prvimi zagovorniki "jugoslovanske misli", pri čemer se je regent spomnil tudi na pokojnega Janeza Evangelista Kreka, ki da je med prvo svetovno vojno "predložil program naše narodne enotnosti sredi germanskega Dunaja". Aleksander je poudaril, da "svetovni areopag" ni bil pravičen do Jugoslovanov, še zlasti pa ne do Slovencev, saj je dopustil, "da je pod tujim jarmom ostal velik del naših najboljših bratov". Vendar pa po regentovem mnenju ta krivica ne bo mogla dolgo trajati. Naloga Slovencev,

⁵¹ Brejč, "Od prevrata do ustave", str. 56.

⁵² "Slovenski javnosti", *Večerni list*, 18. 6. 1920, št. 137, str. 1.

Hrvatov in Srbov naj bi bila, da solidarno sodelujejo v gradnji skupne domovine, kar naj bi bila tudi garancija za lepšo prihodnost vseh jugoslovanskih "bratov".⁵³

Iz Brejčevega odgovora na Aleksandrovo napitnico je mogoče dobro razbrati takratno narodnopolitično držo slovenske politične elite. Tudi prvaki Slovenske ljudske stranke so namreč v tistem času (še) izjavljali, da sprejemajo jugoslovansko unitaristično doktrino.⁵⁴ Uvodoma je Brejc dejal, da so si pred 1100 leti za časa Karantanije "naši pradedi izbrali zadnjega kneza svojega rodu" in da šele "danes pozdravlja Slovenija v svoji sredi zopet svojega narodnega kneza". Pozdrav naj bi bil v znamenju spoštovanja, "ki ga je zmožen narod, ko po tisočletni nesamostojnosti prvikrat zopet pozdravlja simbol svoje svobode in svojega odrešenja". Brejc je sicer v izbranih besedah slavil zasluge dinastije Karađorđevićev za ustanovitev jugoslovanske države, hkrati pa je opozoril na pomembno vlogo, ki so jo pri tem odigrali slovenski politiki, ko je "beli ore", kot je simbolično označil srbskega vladarja, "razpostavil svoja zmagoslavna krila nad vsem troedinim narodom, ki v svoji državni edinstvenosti vidi pogoj in jamstvo svoje moči in svoje bodočnosti". Predsednik slovenske vlade je regentu zagotovil, da posveča slovenska politika "največjo pozornost in skrb notranji konsolidaciji naše države". Toda pri tem se nikakor ne bi smelo pozabiti na dejstvo, "da teče demarkačna črta sredi skozi naše ozemlje, da nam še odprta zeva naša koroška rana in da smo v razdrapanem stanju po boljševiškem gospostvu prevzeli v svojo upravo Prekmurje". Brejc je v zaključku govora "v imenu tudi naših še neodrešenih bratov, ki so in ostanejo integralen del našega narodnega telesa in ki ne bomo nikdar pozabili nanje", apeliral na regenta, naj upošteva željo Slovencev, da bi bili združeni v eni državi.⁵⁵

V vsesplošni evforiji je celo Brejc, ki je sebe drugače označeval za "prvega slovenskega avtonomista", svoj glavni nagovor regentu nekoliko prilagodil in Slovence opredelil kot del "troedinega naroda, ki v svoji državni edinstvenosti vidi pogoj in jamstvo svoje moči in bodočnosti". Pod takšno formulacijo bi se z veseljem podpisal vsak pristaš Žerjavove stranke. Toda Brejc je v istem govoru uporabljal tudi izraz "slovenski narod". Nedvomno lahko verjamemo Brejcu, da je intimno res želel poudarjati samostojnost slovenskega naroda. Vendar je v njegovi stranki takrat prevladovalo stališče, da so Slovenci del "troimenega naroda". Slovenska ljudska stranka je namreč v tistem času izrecno odklanjala vsak federalizem in se zavzemala za državo z močno centralno oblastjo.

V tisku slovenskih katoliških narodnjakov in liberalcev so kar tekmovali, kdo bo opisal obisk v lepših barvah. Slovensko socialdemokratsko glasilo *Naprej* je bilo ob tem skeptično. Brejčev slavnostni govor, naslovljen na Aleksandra, je natisnilo

⁵³ Brejc, "Od prevrata do ustave", str. 56–57.

⁵⁴ Prim. Ivo Banac, *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji. Porijeklo, povijest, politika* (Zagreb, 1988), str. 324.

⁵⁵ Brejc, "Od prevrata do ustave", str. 57–58.

skupaj s *Slovenčevim* člankom iz leta 1916, ki je slavil rojstni dan cesarja Franca Jožefa.⁵⁶ Socialdemokrati so trdili, da so že vnaprej vedeli, kako bo izgledal sprejem Aleksandra. Po mnenju *Napreja* naj bi vse to "že tisočkrat slišali in čitali, samo adresa se je izpremenila". Formula o "zvestobi za vse večne čase" je veljala že v habsburški dobi, ko naj bi vodilni slovenski politiki prisegali "daleč prek tistih mej, ki so bile ukazane – avstrijskim cesarjem in cesaricam", v novi državi pa da "nimajo toliko takta, da bi pustili lomiti te fraze, če res morajo biti, vsaj kako animo candido, ali pa da bi vsaj takih besed ne ponavljali, s kojimi so nekdanj lagali". Šlo naj bi za "tekmovalje, kdo se bo senčil v vladarjevi naklonjenosti", pri čemer so socialdemokrati očitali političnim nasprotnikom hlapčevski odnos: "Ta obskurna gonja za odlikovanji, te cele hlapčevske duše, ki odsevajo iz teh predalov! Ti celi hlapci!" Zanimivo je, da so socialdemokrati regenta izvzemali iz svojih kritik, podobno kot so nekateri izmed njih za časa stare Avstrije obravnavali habsburško dinastijo kot nekaj, kar naj bi bilo vzvišeno nad "bizantinsko" politiko meščanskih strank. *Naprej* je zapisal, da naj bi bil Aleksander "bolj demokratičen, bolj svobodoljuben kot vsi naši klerikalci in liberalci skupaj", ki naj bi bili "v svojem brezmejnem bizantinstvu ne samo silno smešni, ampak naravnost gnusni".⁵⁷

Ni dvoma, da so bile tovrstne socialdemokratske kritike namenjene zlasti Brejcu, ki ga je regent za njegovo vdano službo nagradil z *redom sv. Save I. stopnje*. Toda predsednik slovenske vlade se na napade socialdemokratov ni oziral. Zanj je bilo takrat precej bolj pomembno, kako so obisk ocenjevali srbski politični krogi, ki pa so bili očitno zadovoljni. Premier Vesnić je namreč pisal strankarskemu šefu Nikoli Pašiću na pariško mirovno konferenco vznesen vidovdanski telegram, kjer je poudaril navdušenje prebivalstva tako v Ljubljani kot v Zagrebu, kjer je bil regent na obisku pred tem. Izrazil je veselje, da so regenta v Sloveniji vseskozi obsipali s cvetjem in da je v takšnem vzdušju tudi med slovenskimi brati proslavil Vidov dan.⁵⁸ Brejc je svojo vlogo gostitelja očitno opravil z odliko.

Plebiscitni poraz

Glede na Brejčevo preteklost voditelja koroških Slovencev, je bilo jasno, da bo prioritetnega pomena za njegovo vladno koroško vprašanje, pri katerem so srbski politiki puščali slovenskim precej manevrskega prostora. Njegova avstrofobična stališča so tako ponovno prišla do izraza.

K Brejčevi večji spravljivosti gotovo ni pripomoglo, da so pomladi 1919 vandali izropali njegovo posest *Grieserhof* v Brežah na Koroškem, ki ga je kupil

⁵⁶ "Paralela o mišljenju naših meščanskih strank", *Naprej*, 4. 7. 1920, št. 151, str. 2.

⁵⁷ "Po regentovem obisku", *Naprej*, 4. 7. 1920, št. 151, str. 1.

⁵⁸ "Politične novice", *Slovenec*, 1. 7. 1920, št. 146, str. 4.

Listina o podelitvi reda Sv. Save I. stopnje, s katero je Aleksander Karadordjevič nagradil Janka Brejca ob prvem obisku Slovenije leta 1920 (Arhiv Manje Writzl)

že pred vojno, po prevratu pa se je znašlo pod nadzorstvom avstrijske republike. Brejc je večkrat protestiral pri avstrijskih oblasteh, vendar neuspešno. Gradivo, ki se je ohranilo v Avstrijskem državnem arhivu, priča, da so se koroške deželne oblasti Brejčeve posesti lotile tudi zato, da bi zagotovile boljšo pozicijo Michelangelu baronu Zoisu, ki se je boril za družinsko dediščino graščine Brdo pri Kranju.⁵⁹ Epilog te zgodbe pa je bil, da sta bila oba akterja prisiljena posest

⁵⁹ ÖSTA, Archiv der Republik, Auswärtige Angelegenheiten, Neues politisches Archiv, Liasse Südslawien, karton 632, dopis Michelangela Zoisa koroški deželni vladi, zaveden 21. 3. 1919; Brejčeva telegrama avstrijskemu državnemu uradu za zunanje zadeve, 7. 4. in 19. 4. 1919; navodilo koroške deželne vlade nadzorniku posesti Mauriliusu Mayrju, 15. 4. 1919; nota avstrijskega državnega urada za zunanje zadeve, poslana poslanstvu Kraljevine SHS na Dunaju, 24. 4. 1919; dopis koroškega deželnega upravitelja Arthurja Lemischa državnemu uradu za zunanje zadeve, 3. 5. 1919; poročilo šentviškega okrajnega glavarstva koroški deželni vladi, 6. 5. 1919, prepis; dopis avstrijskega urada za notranje zadeve uradu za zunanje zadeve, 21. 5. 1919.

na koncu prodati. Afera z *Grieserbofom* je torej še dodatno zaostрила odnose na relaciji Ljubljana – Celovec. Gotovo je imela velik vpliv tudi na politična ravnanja slovenskega premiera v obeh mandatih.

Kmalu po nastopu drugega mandata, sredi marca 1920, je Brejc ustavil vse Transporte s strateškimi živil v Avstrijo, "dokler bodo v Sloveniji tako težke prehranjevalne razmere", več pa jih je dal tudi zapleniti.⁶⁰ Zaradi zaplenbe žita, namenjenega za izvoz, si je prislužil ostro kritiko srbskega demokratskega časopisja, češ da je ljubljanska vlada sprejela tozadevno naredbo brez vedenja beograjskih oblasti. V bran Brejčevemu ravnanju se je odločno postavil *Slovenec*, ki je zavrnil očitke iz Srbije, kjer so se zgražali, da je v Beogradu, kljub bližini Banata, kruh dražji kot v Ljubljani. Pri tem je avtor članka "Država v državi" ugotovil, da je bila zaplenba tovora posledica ravnanja vojaških oblasti, ki so pred tem zaplenile že plačano žito, namenjeno Sloveniji. Zaradi akutne krize pri dobavi moke, ko je hkrati prebivalstvo opazovalo polne vagone žita, namenjenega v Avstrijo, so morali v Ljubljani reagirati: "Deželna vlada za Slovenijo nima samo te naloge, da izvaja navodila in ukrepe centralne vlade, ampak da v kritičnih trenutkih poseže tudi sama vmes, ako je to imperativno in nujno, [to] brez odlaganja veleva skrb za red in mir."⁶¹

Kmalu po regentovem obisku Ljubljane se je začela finalna faza boja za Koroško. Pod vtisom bližajočega se plebiscita so še zadnjič strnili vrste katoliški narodnjaki in liberalci. To je bila tudi posledica takratnega razmerja političnih sil v Beogradu, ko je 16. avgusta 1920 prišlo med najmočnejšimi jugoslovanskimi strankami do dogovora o formiranju "koncentracijske vlade" pod vodstvom Vesniča. Njena poglavitna naloga je bila izvedba volitev v konstituantu.⁶² 17. avgusta je bil sklenjen dogovor o rekonstrukciji ljubljanske vlade, pri čemer je bilo določeno, da dobi Jugoslovanska demokratska stranka v vladi dve mesti, glede občutljivega resorja notranjih zadev pa je bil sklenjen kompromis: za to mesto je bil predlagan pravnik in nekdanji član jugoslovanske delegacije na pariški mirovni konferenci Leonid Pitamic kot nestranskarska oseba. Vlado so morali zapustiti trije člani Slovenske ljudske stranke: Remec, Fon in Gosar. 24. avgusta je Žerjav postal poverjenik za pravosodje, dan kasneje pa sta bila imenovana Pitamic in Vladimir Ravnihar, ki je prevzel socialno skrbstvo. Prva seja rekonstruirane vlade je bila 2. septembra 1920.⁶³

⁶⁰ "Dr. Brejc zaplenil vse Transporte živil", *Slovenec*, 14. 3. 1920, št. 61, str. 1.

⁶¹ "Država v državi", *Slovenec*, 3. 4. 1920, št. 76, str. 1.

⁶² Branislav Gligorijević, *Parlament i političke stranke u Jugoslaviji 1919–1929* (Beograd, 1979), str. 56–59.

⁶³ Ribnikar, *Sejmi zapisniki*, I, str. 23–24. Pitamic je aprila kot dekan opozoril nase z odmevnim predavanjem ob otvoritvi ljubljanske pravne fakultete *Pravo in revolucija*. Predstavil je različne ustavne sisteme, kar je bilo v luči debat o jugoslovanski ustavi še posebej zanimivo ("Otvoritev juridične fakultete", *Slovenec*, 6. 4. 1920, št. 86, str. 1).

Novo koalicijsko vlado so slovenski socialdemokrati sprejeli sovražno, ker naj bi bila "pod vplivom dveh političnih ekstremov dr. Brejca in Žerjava, ki sta pa po svoji absolutistični naravi precej enaka". Brejcu je *Naprej* očital, da se je težko poslovil od prejšnje vlade, saj "je precej klopove narave".⁶⁴ Glasilo socialdemokratov je zapisalo, da se je vsa "tragikomična" slovenska politika od prevrata naprej vrtela okrog teh dveh politikov. Tako naj bi prvemu Brejčevemu kabinetu sledil "Žerjavov absolutizem", vendar je moral slednji že kmalu pobrati šila in kopita ter se umakniti prvemu. Po nastopu Vesničevega kabineta pa sta se ponovno sporazumela in zopet ustvarila skupno vlado. *Naprej* je v zvezi s tem izdelal tudi zelo zanimiv portret predsednika slovenske vlade in pri tem cinično ugotavljal, da je Brejc izkoristil praznino, ki je nastala ob prevratu zaradi umika deželnega glavarja Šusteršiča in njegovega kroga. Ker je Korošec imel obilo dela v Beogradu, so se po trditvah socialdemokratskega glasila v Ljubljani lahko uveljavili Brejc in njemu podobni politiki, "katerih se klerikalci vsled njihovih pred- in medvojnih grehov niso upali vzeti s seboj v Belgrad". Tako da je v Sloveniji dobil vodilni vpliv med katoliškimi narodnjaki prav Brejc, ki se je takoj izkazal kot najzvestejši Šusteršičev učenec: "Brutalen, brezobziren, precej omejen in do skrajnosti zagrizen strankar. Njegov edini program je: absolutna vlada klerikalizma." Pri tem menda ni izbiral sredstev in je bil za uresničitev tega cilja pripravljen v svoj politični program uvrstiti prav vse, od republikanstva do absolutne monarhije, od centralizma do federalizma, skratka vse, "kar more služiti klerikalizmu in absolutni nadvladi rimske hijerarhije". Brejčev antipod Žerjav naj bi bil po pisanju socialdemokratskega glasila po svoji inteligenci prekašal predsednika ljubljanske vlade. Čeprav naj bi bil tudi za prvaka slovenskih liberalcev značilen "strankarski fanatizem", pa naj bi bil njegov politični program zaradi svoje transparentnosti bolj pošten, češ da je zaradi odvisnosti od podpore beograjske vlade kot "izrazit zastopnik nedemokratskega kapitalizma" odkrito zagovarjal centralizem: "Na eni strani pošten, odkrit, a zagrizen zastopnik nedemokratskega kapitalizma, na drugi strani demagoška, potuhnjena, hinavska in nasilna politika rimskega klerikalizma."⁶⁵

Socialdemokrati Brejcu očitno še vedno niso oprostili žrtev na Zaloški cesti. A dokler se je slednji moral soočati samo z očitki, povezanimi z zatrtjem domnevnega "komunističnega puča", se mu ni bilo treba bati za svoj politični status. S svojim odločnim delovanjem proti "boljševikom" si je kvečjemu prislužil še nekaj dodatnih točk v očeh beograjskega dvora. Regent je Brejca še vedno obravnaval kot najprimernejšega človeka za predsedništvo slovenske vlade, kar je spoznal verjetno tudi Žerjav in se vrnil v "klerikalni" kabinet.

⁶⁴ "Revidirana pokrajinska vlada za Slovenijo", *Naprej*, 1. 9. 1920, št. 200, str. 1.

⁶⁵ "Brejc in Žerjav", *Naprej*, 9. 9. 1920, št. 207, str. 1.

Spričo zahtevnih političnih izzivov, povezanih z bližajočim se koroškim plebiscitom, je bila vsaj delna obnova vlade narodne enotnosti – brez social-demokratov – dobra odločitev. Čeprav je napeto dogajanje v zvezi s koroškim plebiscitom sovpadlo z živahnimi razpravami o bodoči ustavni ureditvi, je bila za osrednje glasilo katoliških narodnjakov koroška preizkušnja prioritete značaja. V tako kratkem času naj bi se odločilo veliko več, kot bi mogle odločiti katerekoli volitve, namreč "ali bo naše koroško pleme živelo ali poginilo, volilo si bo življenje ali smrt". Usodnost političnega trenutka je bila jasna: "Vsaka politična napaka se da popraviti, in če sklene konstituenta slabo ustavo, jo bodo pametnejši rodovi popravili; če se zgodi na Koroškem čez deset dni politična napaka, je ne bo popravil nihče več in potomcem ne bo ostajalo nič drugega kakor kletev."⁶⁶

Srbski politiki so prepuščali glede koroškega vprašanja pobudo Slovencem. Brejc je – ob Rudolfu Maistru – v plebiscitni kampanji nosil levji delež odgovornosti. Budno je pazil na vsak korak jugoslovanske diplomacije v zvezi s koroškim vprašanjem. Bil je nezadovoljen z delovanjem medzavezniške plebiscitne komisije, v kateri je jugoslovansko sekcijo vodil srbski geograf Jovan Cvijić. Slednji se je namreč kmalu znašel v njej precej osamljen, saj so bili komisarji Sydney Capel Peck, Charles Chambrun in Livio Borghese pri večini spornih vprašanj bolj naklonjeni Avstrijcem.⁶⁷ Ne samo komisariji, tudi beograjska vlada je menila, da je treba izpolniti zahteve medzavezniške komisije in umakniti vojsko iz plebiscitnega ozemlja. Na seji Deželne vlade za Slovenijo 13. septembra so poverjeniki popustili in hočeš nočeš privolili v umik jugoslovanske vojske, vendar samo pod pogojem, da se prej umaknejo iz Koroške italijanske okupacijske čete. V nasprotnem primeru je slovenska vlada sklenila, da odstopi. Ker pa je Vesnić sprejel to odločitev, ne da bi upošteval slovenske zahteve glede odhoda italijanskih čet iz Koroške, je Brejčeva vlada naslednjega dne odstopila. Vesničeva vlada je zavrnila demisijo Brejčevega kabineta in ga pozvala, naj v nacionalnem interesu ostane.⁶⁸

Brejc je tako še naprej lojalno vršil dolžnosti vladnega predsednika, vendar pa je bilo njegovo upanje v zmago z vsakim dnem manjše. Vseeno je vztrajal in sam pogosto potoval na Koroško, da bi spodbujal rojake, naj glasujejo za Jugoslavijo. Tako na primer tudi v znameniti knjigi koroškega domovinskega pisatelja Josefa Friedricha Perkoniga *Heimat in Not* najdemo kratek zapis

⁶⁶ "Zadnji dnevi", *Slovenec*, 30. 9. 1929, št. 223, str. 1.

⁶⁷ Prim. Darko Friš, Janez Osojnik in Gorazd Bajc, "Koroška v odločilnem letu 1920: delovanje plebiscitne komisije", *Acta Histriae* 26, št. 3 (2018), str. 923–944.

⁶⁸ O Brejčevi dejavnosti med plebiscitno kampanjo sem že večkrat pisal, zato je v tej razpravi podan samo povzetek. Prim. Andrej Rahten, *Po razpadu skupne države. Slovensko-avstrijska razbajanja od mariborskega prevrata do koroškega plebiscita* (Celje–Celovec–Gorica, 2020), str. 368–403.

o Brejcu, kako stoji v sredi med boroveljskimi puškarji in jih prepričuje, da bo jugoslovanska monarhija odlično tržišče za boroveljske puške.⁶⁹ Zdi se, da ostali prvaki Slovenske ljudske stranke niso bili tako aktivni. Brejčeva strankarska soborca iz predvojne Koroške France Grafenauer in Franc Smodej sta večino časa posvečala svoji poslanski dejavnosti v Začasnem narodnem predstavništvu. Kljub bližajočemu se trenutku odločitve je Korošec 5. oktobra odpotoval proti Beogradu in se dan kasneje ustavil v Zagrebu, kjer je imel volilni nastop še na zboru zastopnikov Hrvaške ljudske stranke.⁷⁰ Tudi Jeglič se je samo nekaj dni pred glasovanjem odpeljal v – Beograd.⁷¹

Plebiscit 10. oktobra se je končal z avstrijsko zmago. Njegov vladni kolega Ravnihar, ki je bil v času glasovanja na Koroškem in je po vrnitvi v Ljubljano obiskal Brejca, je v svojih spominih zapisal, kako je reagiral Brejc jutro po porazu: "Vedel je že, da smo propadli. Bil je ves skrušen. Umevno. Bivši voditelj koroških Slovencev, ki se je bil toliko trudil, toliko žrtvoval, da bi jih ohranil pri življenju, je plakal ob grobu svojih sanj."⁷² Slovenski Korotan, za katerega se je boril več kot dve desetletji, je bil izgubljen.

Konec drugega mandata

Dan po koroškem plebiscitu so jugoslovanske čete ponovno vkorakale na Koroško, a so se morale na zahtevo velesil že po nekaj dneh umakniti. "Tužni Korotan" je bil za slovenstvo izgubljen. Brejc je krivdo valil tako na beograjsko vlado kot na velesile.⁷³ Vendar je bilo jasno, da je bila odgovornost tudi njegova, čeprav jo je zavračal. Vseeno pa se zdi, da je zaradi poraza na Koroškem izgubil motivacijo za nadaljnje delo na mestu predsednika ljubljanske vlade. Razlogov za vztrajanje je bilo tudi sicer vedno manj.

⁶⁹ Josef Friedrich Perkonig, *Heimat in Not. Erlebnisse und Berichte um das Schicksal eines kärntnerischen Tales* (Klagenfurt, 1921), str. 249–250.

⁷⁰ "Najnovejša poročila", *Slovenec*, 7. 10. 1920, št. 229, str. 5.

⁷¹ "Dnevne novice", *Slovenec*, 7. 10. 1920, št. 229, str. 4.

⁷² *Mojega življenja pot. Spomini dr. Vladimira Ravniharja*, ur. Janez Cvirn, Vasilij Melik in Dušan Nečak (Ljubljana, 1997), str. 144.

⁷³ V *Slovencu* so po plebiscitu opozarjali predvsem na paradoksalnost stališč velesil, pri čemer so napadali zlasti italijanske diplomate. Borghese je bil najbolj priročna tarča. V primeru Južne Tirolske je namreč javno nasprotoval plebiscitu, češ da je treba Italijanom in Ladinom dovoliti združitev z Italijo zgolj toliko let, kot so jim Nemci vladali stoletij, pa bodo prevladala njihova italijanska čustva. Podobno bi si po pisanju *Slovenca* želeli tudi Slovenci na Koroškem, a jim ni bilo ugodeno: "V istih razmerah so živeli koroški Slovenci kot tirolski Italijani, isti bič je žvižgal nad njimi, ista peta jih je tlačila. In vendar so priznali pri nas plebiscit kot pravično sredstvo in se je z italijanske strani storilo vse, da je poteklo glasovanje v prilog Nemcem, na južnem Tirolskem pa smatrajo plebiscit za krivičen. In zopet smatrajo plebiscit na Koroškem za pravičen, a za Goriško je zopet – po mnenju Italijanov nedopusten. Strašna logika je to, usodna za narode in za človeštvo." ("Princ Borghese, Tirolska in – Koroška", *Slovenec*, 28. 10. 1920, št. 247, str. 2).

Že 12. novembra 1920 je jugoslovanska diplomacija doživela nov boleč poraz. Italijanskim državnikom je namreč po mučnih pogajanjih z Jugoslovani uspelo izsiliti podpis *Rapalske pogodbe*, s katero je četrтина slovenskega etničnega ozemlja s približno 300.000 prebivalci pripadla italijanski kraljevini. O "krivičnem miru" je pisal v svoj dnevnik tudi Jeglič, ki je napovedal, da "se bo netil ogenj sovraštva do Lahov" kot posledica želje po spremembi meja.⁷⁴ Kazen za zunanjepolitične poraze jugoslovanske države so tradicionalne slovenske stranke plačale 28. novembra na volitvah v konstituantno. Brejc in drugi prvaki Slovenske ljudske stranke so si bili enotni v mnenju, da bi vsako nadaljnje popuščanje zahtevam srbskih centralistov resno ogrozilo slovenske narodne interese. Čakal jih je zahteven boj z beograjskim režimom za slovensko avtonomijo.

11. decembra 1920 je Korošec odstopil z mesta ministra za železnice.⁷⁵ Dva dni kasneje je tudi Brejc skupaj s poverjeniki Slovenske ljudske stranke v ljubljanski vladi ponudil svoj odstop, ki so ga tokrat v Beogradu sprejeli. Zadnja seja vlade pod Brejčevim predsedstvom je bila tako 10. decembra. Kot zadnjo točko je obravnavala komunike komisije finančnega ministrstva, ki je prišla iz Beograda preverit dejstva v zvezi z afero tihotapljenja živil na Koroško pred plebiscitom. Komisija je bila dvakrat pri Brejcu, vendar zadevi ni prišla do dna. Kot je na seji vlade poročal Brejc, se ji ni uspelo dokopati do tovarnih listov za tihotapljena živila, ki so verjetno ostala v Sinči vasi, kamor pa člani komisije niso hodili.⁷⁶ Torej je Brejc svoj mandat tudi zaključil s tematiko, s katero se je v obeh mandatih največ ukvarjal, s Koroško. Tudi v tem primeru pa se ni mogel izogniti kritikam.⁷⁷

Slovenski socialdemokrati so si ob Brejčevem slovesu oddahnili. Pri tem pa so se v *Napreju* vprašali, ali Slovenija sploh še potrebuje takšno vlado, ki je bila plod prevrata leta 1918. Socialdemokratom se je zdelo razumljivo, da je takrat "bilo potrebno najti pot, da se vzdrži vsaj za silo neka upravna kontinuiteta", s čimer je bil ob razpadu habsburške monarhije preprečen kaos. Toda dve leti kasneje vlada v takšni obliki, torej s poverjeništvu in "z vsem njihovim ogromnim in dragim aparatom", naj ne bi bila več ustrezna. Če so bila jeseni 1918 poverjenišтва potrebna kot "neke vrste mala ministrstva", pa naj bi sedaj pokrajinska vlada lahko shajala zgolj "z navadnim uradniškim aparatom, kakor je to bilo prej pod Avstrijo brez vsake najmanjše škode za avtonomijo".⁷⁸ Ob dejstvu, da so slovenski liberalci v konstituenti odločno zagovarjali centralistični

⁷⁴ Jegličev dnevnik, str. 818.

⁷⁵ Zečević, *Slovenska ljudska stranka*, str. 345–346.

⁷⁶ Ribnikar, *Sejni zapisniki*, I, str. 24; III, str. 249.

⁷⁷ "Koroška afera", *Naprej*, 17. 12. 1920, št. 290, str. 1.

⁷⁸ "Pokrajinska vlada v Ljubljani", *Naprej*, 16. 12. 1920, št. 289, str. 1.

režim, so Brejc in katoliški narodnjaki s svojimi zahtevami za ohranitev slovenske avtonomije ostali osamljeni.

Brejc je v spominskem zapisu o delovanju ljubljanske vlade njene zasluge opisal z izbranimi besedami. Menil je, da so vsi njeni člani "vse svoje zmožnosti in ves svoj napor zastavili za konsolidacijo Zedinjene Slovenije". S političnimi izzivi so se morali soočiti "v nenavadno težavnih razmerah", a so zadane naloge v razmeroma kratkem času izpolnili do te mere, da je lahko poprevratna Slovenija služila za zgled vsem drugim pokrajinam Jugoslavije in marsikateri drugi deželi Srednje Evrope.⁷⁹ Čeprav je sam svoje zasluge očitno precenil, Brejcu nedvomno ni bilo mogoče očitati niti pomanjkanja volje niti prizadevnosti pri izvrševanju premierskih dolžnosti. Da pa je marsikateri cilj ljubljanske vlade ostal neuresničen, je bila pogosto tudi posledica realnih političnih okoliščin, na katere sam ni mogel vplivati.

Andrej Rahten

BREJC'S SECOND TERM: POLITICAL CHALLENGES FACING THE PROVINCIAL GOVERNMENT FOR SLOVENIA IN 1920

SUMMARY

Janko Brejc spent most of his political career in the then Habsburg province of Carinthia. After being one of the key men in the Catholic National Party in Carniola at the turn of the twentieth century, he moved to Carinthia following a dispute with the party leader Ivan Šusteršič. From 1903 onwards, he served as a solicitor in Klagenfurt/Celovec and soon took over the helm of the Catholic Political and Economic Society for Slovenes in Carinthia. After resolving the controversy with the Carniolan Catholic Patriots, he also became the Vice-President of the Pan-Slovene People's Party in 1909. In the autumn of 1918, Brejc took part in forming the National Government of Slovenes, Croats and Serbs in Ljubljana, in which he served as the Commissioner for Internal Affairs, and in

⁷⁹ Brejc, "Od prevrata do ustave", str. 71.

mid-January 1919 he became the first President of the Provincial Government for Slovenia – an office that he was forced to leave in early November, when the Pan-Slovene People's Party went into opposition. After months of stalling, Brejc was cornered into resignation by Ljubomir Davidović's Democratic-Socialist coalition. The regent deposed him on 6 November and proposed his Liberal opponent Gregor Žerjav to form the government in Ljubljana. However, having failed to do so, Žerjav resigned on 29 January 1920.

The reorganisation of the Belgrade government following Davidović's resignation also entailed a major shift in Ljubljana on 25 February 1920. Žerjav stepped down and Alexander re-inaugurated Brejc as the President of the Provincial Government for Slovenia, who began his second term the next day and immediately undertook a revision of Žerjav's decisions, especially financial ones. The main newspaper of the Catholic Patriots welcomed his decisive moves with the following motto: "Justice and Law! Put an End to Absolutism!" Given a new mandate to form the government, Brejc also offered cooperation to the Democrats and the Social Democrats but did not succeed in forming a new coalition of national unity. The leadership of the Yugoslav Democratic Party rejected the invitation, purportedly due to measures that Brejc took during the first days into his presidency. And because the Social Democrats refused to join as well, he ultimately went on to form a one-party government. On 5 March 1920, the government in Belgrade named six commissioners, all from the ranks of the Pan-Slovene People's Party. Bogumil Remec was appointed Commissioner for Internal Affairs, Karel Verstovšek Commissioner for Education and Christian Worship, Josip Fon was named Commissioner for Justice and Andrej Gosar Commissioner for Social Welfare, Jakob Jan became Commissioner for Agriculture, and Dušan Sernek Commissioner for Public Works.

The first government session in Brejc's second term took place no earlier than 22 March 1920. Three days later, he took an official oath at the royal court, where he was granted an audience by the regent Alexander Karadordević, who only authorised him to inform the public that the petitions of former Austro-Hungarian officers to be incorporated into the Yugoslav Army would be settled in the shortest possible time, under the expectation that no discrimination among Serbs, Croats, and Slovenes would be made in the case of both commissioned and non-commissioned officers. This statement suggested that the regent's foremost priority was a speedy state integration. Whereas he would still tolerate provincial governments for the time being, the sphere of their activity was consistently shrinking. In early April, the government in Belgrade abolished the jurisdictions of provincial governments for concluding compensatory commercial agreements with foreign governments.

Given Brejc's past leadership of Carinthian Slovenes, it was clear that the

Carinthian question would be the number one priority of the new government, and his positions from the pre-war times, when he consistently struggled against the dominance of the German nationalists, received a new impetus. In mid-March 1920, he suspended all transports carrying strategic food products to Austria for as long as Slovenia would continue to suffer from such dire food shortages and decreed to seize several more. Brejc's confiscation of wheat intended for export met with severe criticism in the press of the Democratic Party in Serbia, according to which the government in Ljubljana issued the above-mentioned decree without informing the authorities in Belgrade. The confiscation was above all a response to the military authorities, which had seized the wheat already paid and intended for Slovenia. The government in Ljubljana had to take action to address the acute crisis in flour supply, during which the population was observing train cars full of wheat heading for Austria.

The first major political challenge facing Brejc's second government was undoubtedly the April strike. The pro-communist Federation of Communications and Transportation Workers and Employees of Yugoslavia started a strike after Brejc's party superior Anton Korošec, serving as Minister of Railways in the central government, renounced the *Agreement Protocol* regulating the economic status and work conditions. Then followed the enlistment of railway workers in military "combat training"; those who refused the enlistment were arrested. On 21 April, a deputation of railway workers' wives visited Brejc, demanding the demobilisation of their husbands. Brejc promised that he would convey their demands to the government in Belgrade, but he made it clear that the decision was in the hands of the Ministry of War. He also warned them that the strike was blocking the food supply to Slovenia. On the same day, his government decreed a prohibition on all forms of gathering as well as imposed a penalty of 20,000 crowns and a prison sentence of up to six months for organisers and speakers. During a workers' gathering held in Ljubljana on 24 April, shots were fired in the Zaloška Street that resulted in thirteen dead, including a five-year old girl. According to the protesters, the massacre was caused by gunshots coming from the Sanatorium Leonišče, with the name of a priest Janez Kalan appearing in the press. Kalan denied any connection to the shooting and cast himself as the victim, claiming that he had been beaten by the striking workers. Siding with the priest, Brejc dismissed Rudolf Golouh, a Social Democrat leader who called for an investigation at a meeting held that same day. Moreover, rather than heed his demand, Brejc had Golouh arrested along with other protest leaders.

On 26 June 1920, Ljubljana finally awaited the highest visit – Alexander Karađorđević. Brejc, a self-declared autonomist, slightly adapted his formal address to the regent, asserting that the Slovenes, along with their brothers of Serbian and Croatian designations, formed part of the triune nation, which saw

its statehood as a condition and a guarantee of its strength and future. Such a formulation would be readily signed by every adherent of Žerjav's party. However, in the same address, Brejc also used the phrase "the Slovene nation". As he stated in his memoirs eight years later, he avoided putting any emphasis on "national triunity" as the universal political motto at that time and maintained that by keeping silent on "national triunity", he wanted to put an emphasis on "the Slovene identity". It is highly likely that Brejc personally indeed sought to emphasise the autonomy of the Slovenes. However, the predominant position in his party at the time was that the Slovenes were part of a "triune nation". The Slovene People's Party strongly opposed any form of federalism and endeavoured for a state with a strong central government.

The regent's visit to Ljubljana was soon followed by the final phase of the struggle for Carinthia. In the months leading to the plebiscite, the Catholic Patriots and the Liberals closed ranks for the very last time. On 17 August, they reached an agreement on reconstructing the government in Ljubljana, under which the Yugoslav Democratic Party was to obtain two seats in the government, whereas a former member of the Yugoslav delegation at the Paris Peace Conference, Leonid Pitamic, took over the Internal Affairs as a non-party person. While the governments in Belgrade and Ljubljana were undergoing repeated cabinet reconstructions, the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes was losing the diplomatic battle for its borders. Italy retained its wartime territorial acquisitions under the *Treaty of London* and equally futile was Yugoslavia's attempt to settle the Carinthian question after Austria claimed victory in the plebiscite of 10 October. The Yugoslav troops re-entered Carinthia the next day but withdrew a few days later under the pressure of the Great Powers. The "grief-stricken Carinthia" was lost to the Slovenes, and the main responsibility for it lay with the Ljubljana government because the Serbian politicians left the resolution of the Carinthian question in its hands. Conversely, Brejc tried to shift the blame on the Belgrade diplomats. On 15 September, shortly before the plebiscite, he offered his resignation, which was rejected by the Prime Minister Milenko Vesnić.

The last government session under Brejc's presidency took place on 10 December 1920. The last item on the agenda was a communiqué issued by the commission of the financial ministry, which came from Belgrade to examine the facts regarding the smuggling of food to Carinthia prior to the plebiscite. On 11 December 1920, Korošec stepped down as Minister of Railways. Two days later, Brejc offered his resignation as well, along with the commissioners from the Slovene People's Party in the Ljubljana government. This time, his resignation was accepted.

VIRI IN LITERATURA

ÖSTA – Österreichisches Staatsarchiv, Archiv der Republik, Auswärtige Angelegenheiten, Neues politisches Archiv, Gesandtschafts-, Konsulats- und Botschaftsarchive, Gesandtschaft Belgrad 1919–1921, karton 1.

ÖSTA – Österreichisches Staatsarchiv, Archiv der Republik, Auswärtige Angelegenheiten, Neues politisches Archiv, Liasse Südslawien, karton 632.

Ribnikar, Peter (ur.), *Sejmi zapisniki Narodne vlade Slovencev, Hrvatov in Srbov v Ljubljani in Deželnih vlad za Slovenijo 1918–1921*, I–III (Ljubljana, 1998, 1999 in 2002).

Kos, Janez, "Viri o železničarski in splošni stavki aprila 1920", v: Janez Kos et al. (ur.), *Železničarska in splošna stavka aprila 1920* (Ljubljana, 1980), str. 75–324.

Naprej – Ljubljana, letnik 1920.

Slovenec – Ljubljana, letnik 1920.

Večerni list – Ljubljana, letnik 1920.

.....

Antoličič, Gregor, "Dr. Vilko Pfeifer – prvi Slovenec na čelu mariborske občine po prevratu (1919–1920)", *Studia Historica Slovenica* 17, št. 3 (2017), str. 929–947.

Banac, Ivo, *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji. Porijeklo, povijest, politika* (Zagreb, 1988).

Brejc, Janko, "Od prevrata do ustave", v: *Avstrijski in jugoslovanski državni problem. Tri razprave Janka Brejca iz prelomnega obdobja narodne zgodovine*, ur. Andrej Rahten (Ljubljana, 2012), str. 21–80.

Cvirn, Janez, Melik, Vasilij in Nečak, Dušan (ur.), *Mojega življenja pot. Spomini dr. Vladimirja Ravniharja* (Ljubljana, 1997)

Filipič, France, "Družbeno-politične razmere in ustanovitev komunistične stranke na Slovenskem", v: *Železničarska in splošna stavka aprila 1920*, ur. Janez Kos et al. (Ljubljana, 1980), str. 21–33.

Friš, Darko, "Maribor po prevratu in vladni komisar dr. Josip Leskovar", *Studia Historica Slovenica* 18, št. 1 (2018), str. 191–216.

Friš, Darko, Osojnik, Janez in Bajc, Gorazd, "Koroška v odločilnem letu 1920: delovanje plebiscitne komisije", *Acta Histriae* 26, št. 3 (2018), str. 923–944.

Gligorijević, Branislav, *Parlament i političke stranke u Jugoslaviji 1919–1929* (Beograd, 1979).

Kos, Janez, *Spopad na Zaloški cesti 24. aprila 1920* (Ljubljana, 1980).

Otrin, Blaž in Čipić Rehar, Marija (ur.), *Jegličev dnevnik. Znanstvenokritična izdaja* (Celje–Ljubljana, 2015).

- Perkonig, Josef Friedrich**, *Heimat in Not. Erlebnisse und Berichte um das Schicksal eines kärntnerischen Tales* (Klagenfurt, 1921),
- Perovšek, Jurij**, "Extra Jugoslaviam non est vita! Politični in idejni oris Alberta Kramerja (1882–1943)", *Studia Historica Slovenica* 13, št. 2–3 (2013), str. 353–430.
- Rahten, Andrej**, *Pozabljeni slovenski premier. Politična biografija dr. Janka Brejca (1869–1934)* (Celovec–Ljubljana–Dunaj, 2002)
- Rahten, Andrej**, *Slovenska ljudska stranka v beograjski skupščini. Jugoslovanski klub v parlamentarnem življenju Kraljevine SHS 1919–1929* (Ljubljana, 2002).
- Rahten, Andrej**, "Zamujeni vlak za Beograd", *Sobotna priloga Dela*, 1. 12. 2018, str. 6–7.
- Rahten, Andrej**, *Po razpadu skupne države. Slovensko-avstrijska razhajanja od mari-borskega prevrata do koroškega plebiscita* (Celje–Celovec–Gorica, 2020).
- Steinbacher, Nina in Rahten, Andrej**, "V boj za staro pravdo! – ustanovitev in delovanje Samostojne kmetijske stranke do konca zasedanja konstituyente", *Studia Historica Slovenica* 19, št. 1 (2019), str. 71–106.
- Zečevič, Momčilo**, *Slovenska ljudska stranka in jugoslovansko zedinjenje 1917–1921. Od majniške deklaracije do vidovdanske ustave* (Maribor, 1977).

Author: **RAHTEN Andrej**

Ph.D., Full Professor, Research Counsellor
University of Maribor, Faculty of Art, Department of History
Koroška cesta 160, SI–2000 Maribor, Slovenia
ZRC SAZU
Novi trg 2, 1000 Ljubljana, Slovenia

Title: **BREJC'S SECOND TERM: POLITICAL CHALLENGES FACING THE PROVINCIAL GOVERNMENT FOR SLOVENIA IN 1920**

Studia Historica Slovenica

Časopis za družboslovne in humanistične študije / *Humanities and Social Studies Review*
Maribor, 21 (2021), No. 2, pp. 503–530, 79 notes, 4 pictures

Category: 1.01 Original scientific paper

Language: Original in Slovene (Abstract in Slovene and English, Summary in English)

Key words: Janko Brejc, Aleksander Karadordevič, Gregor Žerjav, Slovene People's Party, Carinthian Plebiscite

Abstract: The article deals with the main political challenges of the Provincial Government for Slovenia led by Janko Brejc, one of the most prominent Slovene political leaders in the post-imperial transition era. Based on the archival sources and different press reports, the article presents the crucial political developments in Slovenia in 1920, during Brejc's second term as the provincial prime minister, especially the April strike and the Carinthian Plebiscite.